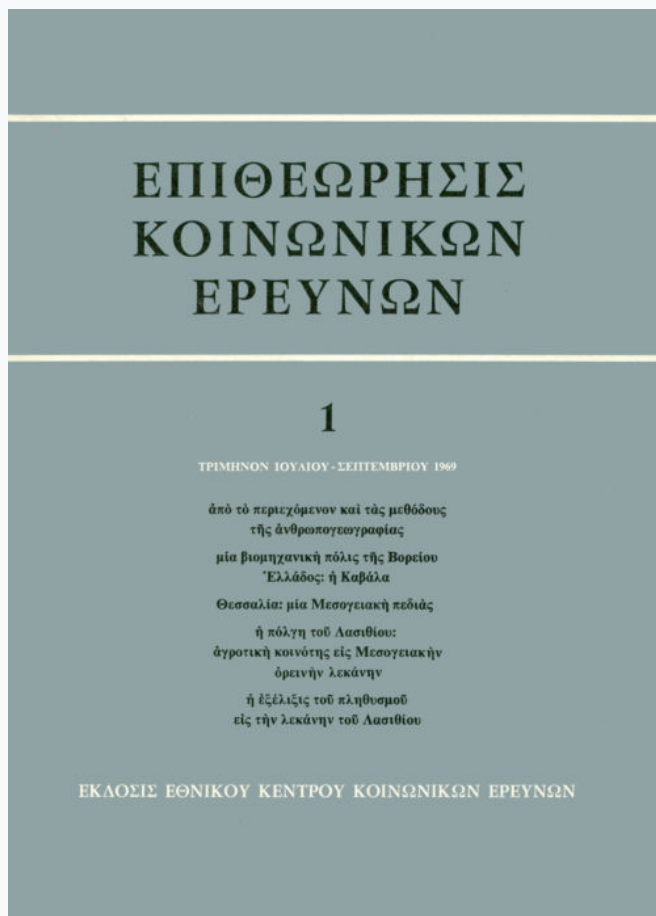

The Greek Review of Social Research

Vol 1 (1969)

1

Peuplement et évolution démographique du bassin de Lassithi

Emile Kolodny

doi: [10.12681/grsr.523](https://doi.org/10.12681/grsr.523)

Copyright © 1969, Emile Kolodny

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Kolodny, E. (1969). Peuplement et évolution démographique du bassin de Lassithi. *The Greek Review of Social Research*, 1, 51–63. <https://doi.org/10.12681/grsr.523>

έγκατάστασις και εξέλιξις του πληθυσμου εις την ορεινήν λεκάνην του Λασιθίου

υπό
Emile Kolodny

Ἡ παρουσία ὄρεινῆς πληθυσματικῆς ἐστίας εἰς ἀνατολικήν Κρήτην ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον γεωγραφικόν φαινόμενον, ἀνωμάλου ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἡ ἐγκατάστασις αὐτή εἰς τὴν καρστικὴν λεκάνην (πόλγη, polje) τοῦ Λασιθίου εἶναι ἰδιότυπος: ὄχι διότι ἀποτελεῖ μοναδικὴν περίπτωσιν, μεταξὺ τῶν νήσων τῆς Μεσογείου, μονίμου κατοικήσεως εἰς μέγα ὑψόμετρον, ἀλλὰ διότι χαρακτηρίζεται ἀπὸ πληθυσματικὴν ἀστάθειαν, ἀσυνεχῆ ἐξέλιξιν καὶ διαρκῆ προβληματισμὸν τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν στατιστικῶν δεδομένων ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς ἐποχῆς μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἰδιαίτεραν δημογραφικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀπομονωμένης αὐτῆς ὄρεινῆς περιοχῆς καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς σημερινὰς τάσεις τῆς.

Ἡ ἐπαρχία Λασιθίου ἠριθμεῖ 6.657 κατοίκους τὸ 1961, εἶχε δηλαδὴ συνολικὴν πυκνότητα 45 κατοίκων ἀνά τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, ἐπὶ ἐπιφανείας 148 χμ². Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ 92,3% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀποζοῦν ἐκ τῆς γῆς, ἔχομεν *γεωργικὴν* πυκνότητα 200 κατοίκων ἀνά τετραγωνικὸν χιλιόμετρον καλλιεργουμένης γῆς (30,6 χμ²). Οἱ ἀριθμοὶ αὗτοι ἐκφράζουν μέρος μόνον τῆς πραγματικότητος: διότι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν καλλιεργουμένην ἐπιφάνειαν τῆς λεκάνης, τὰ ὑπόλοιπα 70,8% τῆς ἐκτάσεως ἀφιερῶνται εἰς τὴν ἐκτατικὴν κτηνοτροφίαν. Οἱ οἰκισμοὶ εὗρισκονται ἀκριβῶς εἰς τὸ σύνορον τῶν δύο αὐτῶν ζωνῶν. Ἐξ ἄλλου, ἀρκετοὶ Λασιθιωτὰ εἶναι κάτοχοι βοσκοτόπων, ἀγρῶν καὶ ἐλαιῶνων, οἱ ὅποιοι εὗρισκονται ἐκτὸς τῆς ὄρεινῆς τῶν περιοχῆς.

Οὕτω φαίνεται ὅτι, παρὰ τὴν κατὰ 13% μείωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίοδον 1940-1961 καὶ παρὰ τὰς ἐνδείξεις περὶ προσφάτου ἐπιταχύνσεως τῆς *ἀγροτικῆς ἐξόδου*, εὗρισκόμεθα ἐνώπιον ἐξαιρετικῶς πυκνοῦ *ἀγροτικοῦ* πληθυσμοῦ, ὁ ὅποιος, προκειμένου διὰ τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα, μόνον εἰς παραλιακὰς περιοχὰς τῆς εὗρσκει ἀντιστοιχίαν: Κέρκυραν, πεδιάδα τῆς Ζακύνθου, ἀνατολικὴν Μαστιχοχώραν καὶ Κάμπον τῆς Χίου, κτλ., εἰς οὐδεμίαν δὲ περίπτωσιν, ὡς συμβαίνει εἰς Λασιθίον, ἄνω τῶν 800 μέτρων.

γεωγραφικὴ ἰδιωτυπία τῆς λεκάνης τοῦ Λασιθίου

Ἡ ὑπαρξίς σημαντικῆς πληθυσματικῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸν ἀσβεστολιθικὸν ὄγκον τῆς Δίκτης, εἰς ἀνατολικήν Κρήτην, ὅπου εἰκοσὰς χωρίων περιβάλλει τὴν πόλγην τοῦ Λασιθίου εἰς ὑψόμετρον 830-900 μέτρων, παρουσιάζει ἰδιαίτεραν γεωγραφικὴν ἰδιωτυπίαν. Τὸ φαινόμενον ἐνὸς μονίμου οἰκισμοῦ εἰς ὑψόμετρον μεγαλύτερον τῶν 800 μέτρων, εἰς σημεῖον 35° βορείου πλάτους, εἰς τὸν αὐτὸν παράλληλον μὲ τὸ Sfax (Τυνησία) καὶ τὸ Hama (Συρία), δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρεσίαν. Ἐπὶ πλέον, ὁ ὄρεινὸς οἰκισμὸς δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου: εἶναι ἀρκε-

τά τὰ χωρία εἰς τὰς ἀμφιθεατρικὰς ὑψηλὰς κοιλάδας τοῦ ὄρους Τρόδος (Κύπρος) τὰ ὁποῖα φθάνουν ἢ ὑπερβαίνουν τὸ ὑψόμετρον τῶν χιλίων μέτρων. Εἰς τὴν Σικελίαν, ἢ πόλις Enna (23.323 κάτοικοι τὸ 1961) εὐρίσκεται εἰς τὰ 930 μέτρα· αἱ κοινότητες Gangi καὶ Troina, μὲ περισσότερους τῶν 10.000 κατοίκων ἐκάστη, εὐρίσκονται εἰς 1.050 καὶ 1.120 μέτρα ἀντιστοίχως. Τὸ χωριὸν Fonni, εἰς τὴν περιοχὴν Barbagia Ollolai, τὸ ὑψηλότερον τῆς Σαρδηνίας (1.000 μέτρα), ἤριθμοι 5.451 κατοίκους τὸ 1961· τέλος, ἡ λεκάνη τοῦ Niolo, εἰς Κορσικὴν, περιλαμβάνει πέντε κοινότητες εἰς ὑψόμετρον 850-1.045 μέτρων.

Διὰ τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα, ὅμως, ἡ λεκάνη τοῦ Λασιθίου εἶναι ἡ μόνη περιοχὴ μόνιμου οἰκισμοῦ ἄνω τῶν 800 μέτρων. Εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, οὐδὲν χωρίον ὑπερβαίνει τὰ 700 μέτρα: ὁ Ἅγιος Ἰσίδωρος εἰς Ρόδον (520 μέτρα), τὸ Μεγαλοχώριον εἰς Λέσβον (570 μέτρα), ὁ Ἀπείραθος εἰς Νάξον (600 μέτρα), οἱ Ἄνω Ἄρβανται εἰς Σάμον (630 μέτρα). Εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, μόνον τὸ χωριὸν Ἐγκλουβή, εἰς Λευκάδα, φθάνει τὰ 730 μέτρα. Σχεδὸν παντοῦ ὁ μόνιμος οἰκισμὸς διακόπτεται εἰς τὸ ὄριον τῆς ἑλίας: εἰς τὸν κανόνα αὐτὸν ἡ Κρήτη δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν, ἡ δὲ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ὑψομετρικὰς ζώνας ἐμφανίζει ἀπότομον περιορισμὸν ἄνω τῶν 600 μέτρων. Ἐξαιρέσει τῆς κομποπόλεως τῶν Ἀνωγειῶν, οἱ 2.461 κάτοικοι τῆς ὁποίας ἀποσοῦν ἐκ τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς ὑφαντικῆς βιοτεχνίας, δὲ εὐρισκόμενα εἰς ὑψόμετρον 700-800 μέτρων χωρία εἶναι γενικῶς μικροὶ ἀήματιον οἰκισμοί. Οὕτω, εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀσκύρου τῶν Λευκῶν Ὁρέων, τέσσαρες μικροὶ οἰκισμοὶ (552 κάτοικοι τὸ 1961), εἰς ὑψόμετρον 690-730 μέτρων, ἀποτελοῦν μικρογραφίαν τῆς διατάξεως τῶν χωρίων τοῦ Λασιθίου.

Ἡ σπάνις τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν, αἱ ὁποῖαι περιορίζονται εἰς τὰς καρστικὰς λεκάνας τῶν ἀσβεστολιθικῶν ὄγκων τὸν κορμὸς τῆς Κρήτης, ἡ ἔλλειψις δασικοῦ πλούτου καὶ ἡ δριμύτης τοῦ κλίματος ἔχουν καθορίσει διὰ τὰ ὄρη τῆς νήσου ρόλον βοσκοτόπων καὶ ἐπαναστατικὸν προμαχῶνος κατὰ τὰς ταραχώδεις ἐποχάς. Αἱ ὑψηλαὶ αὐταὶ περιοχαί, ἐξαιρέσει τοῦ Λασιθίου, σχηματίζουν εἰς τὸν πληθυσμικὸν χάρτην τῆς Κρήτης τὰ μεγάλα ἀκατοίκητα κενά.

Τὸ Λασιθίον παρουσιάζει ἐπὶ πλέον τὴν ἰδιωτικίαν ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωσης κατοικουμένης μεγάλης πόλης εἰς μεσογειακὴν νήσον. Εἰς τὴν Κρήτην, τὸ Λασιθίον διαφέρει τῆς μικρᾶς λεκάνης τῆς Νίδας (ὑψόμετρον 1.500), εἰς τὴν ὅποιαν συγχάζουν κατὰ τὸ θέρος οἱ ποιμένες τῶν Ἀνωγειῶν, καὶ τῆς λεκάνης τοῦ Ὀμαλοῦ (ὑψόμετρον 1.100), ἡ ὅποια καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν χωρικῶν τῶν Λάκκων, διαμενόντων ἐκεῖ προσκαίρως κατὰ τὸ θέρος· τὸ Λασιθίον διαφέρει ἐπίσης τῆς Ἀσκύρου, ὅπου τὰ χωρία θερινῆς διαμονῆς διαθέτουν χειμερινούς οἰκισμούς ἐπὶ τῆς νοτίου ἀκτῆς τῶν Σφακιῶν καὶ μετόχια εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκοράνου. Βεβαίως, οἱ Λασιθιώται κατέχουν

σήμερον βοσκοτόπους, ἀγρούς καὶ ἐλαιώνας πρὸς τὰ χωρία Ἀβδοῦ, Γοῦβαι, Χερσονήσος, Μάλια καὶ Καστέλιον Πεδιάδος, εἰς τὴν περιοχὴν Ἐραπεύρας καὶ μέχρι τῆς ἄνω Μεσαράς, ὅπου οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄβρακόντε ἔχουν μετόχια εἰς Λαγούταν. Ἀλλὰ εἰς Λασιθίον αἱ ἐποχικαὶ μετακινήσεις δὲν πραγματοποιοῦνται μαζικῶς, ὡς συμβαίνει ἀκόμη εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Σφακιῶν, ὅπου οἱ κάτοικοι τῆς Ἰμπρου καὶ τοῦ Ἄσφένδου κατέρχονται τὴν 20ῆν Ὀκτωβρίου διὰ νὰ παραμείνουν μέχρι τῶν ἀρχῶν Ἰουνίου εἰς τοὺς μικροὺς οἰκισμοὺς Βουβάν, Βρασκάν, Κομιτάδες καὶ Σκαλωτίν, εἰς τὴν νότιον ἀκτὴν. Εἰς Λασιθίον, ὡς καὶ εἰς τὰς καρστικὰς λεκάνας νοτιοανατολικῶς τῆς Σητείας (π.χ. Ζίρος), οἱ πλείστοι διαχειμάζουν ἐπὶ τόπου.

Μία ἄλλη ἰδιωτικὴ ἀφορπὴ εἰς τὴν παλαιότητα τῆς κατοικησεως, καθ' ὅσον πολυάριθμα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἐπιβεβαιοῦν τὴν παρουσίαν ἀνθρώπων, εἰς τὴν ἐλάχιστα προσιτὴν αὐτὴν λεκάνην, ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν χρόνων μέχρι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἐν τούτοις, ὅλα τὰ σημερινὰ χωρία, κτισμένα συχνὰ πλησίον τῶν ἀρχαίων θέσεων, ἀνήκουν εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος: οὐδὲν τοπωνύμιον παλαιότερον τῆς ἐποχῆς αὐτῆς φαίνεται ὅτι διετηρήθη, ἐκτὸς ἴσως τοῦ δὲνῶματος τοῦ Λασιθίου. Ὑπάρχει λοιπὸν ἔλλειψις συνεχείας ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, δύο αἰῶνων.

Ὁ ἐπαναοικισμὸς τοῦ Λασιθίου καὶ ἡ ὄμιμος κατοικησις τοῦ (1463) ἐδημιούργησαν, ὑπὸ τὸ τουρκικὸν καθεστῶς, μίαν ζώνην-καταφύγιον χρῆσιμον εἰς τὰς κρητικὰς ἐπαναστάσεις. Ὅπως καὶ εἰς τὰ Σφακιά, οὐδὲν τουρκικὸν στοιχεῖον ἐγκατεστάθη ἐνταῦθα· περισσότερο ἐρηνικὸν ἴσως ἀπὸ τοὺς τρομεροὺς Σφακιανούς, ἀλλὰ ὀλιγότερον προστατευόμενον ἀπὸ ὅ,τι οἱ Σφακιανοὶ εἰς τὰ ἀπρόσιτα κρηφωγεῖα τῶν εἰς τὰ Λευκὰ ὄρη, οἱ Λασιθιώται ὑπέφερον κατὰ τὸ 1823 καὶ 1867 ἐκ τῶν σκληρῶν ἀντιποίνων τοῦ Τούρκου.

κάθοδος τῶν οἰκισμῶν πρὸς τὴν πεδιάδα

Ὁ πρῶτος οἰκισμὸς ὁ ὁποῖος ἀνιχνεύθη εἰς τὴν καρστικὴν αὐτὴν λεκάνην περιελάμβανε τρωγλοδύτας· εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν περίοδον, τὸ σπήλαιον Τράπεζας, πλησίον τοῦ Τζερμιάδου, ἐχρησίμευσεν ὡς τόπος διαμονῆς τῶν πρώτων κατοίκων. Εἰς τὴν πρωτομινωικὴν ἐποχὴν (2800-2400 π.Χ.) οἱ κάτοικοι τῆς Τραπεζῆς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸν λόφον Κάστελος, εἰς τὸ σπήλαιον δὲ ἐθάπτοντο οἱ νεκροί.¹

Πολλὰ εἶναι τὰ ἴχνη ἐγκαταστάσεως ἀνθρώπων κατὰ τὴν μινωικὴν ἐποχὴν. Τὸ Δικταῖον ἄντρον, ἄνω-

1. Διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν βλέπε τὸν τεκμηριωμένον δόγητόν τοῦ Σ. Σπανῆ, *Ἡ Κρήτη, τοιαυτὸς, ἱστορία, ἀρχαιολογία*, Ἡράκλειον. Ἐπίσης, τοῦ αὐτοῦ, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν*, Ἡράκλειον 1957. Διὰ τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης βλέπε R. Matton, *La Crète au cours des siècles*, Ἀθήνα 1957.

θεν τοῦ Ψυχροῦ, ὅπου κατὰ τὴν μυθολογίαν ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς, ὑπῆρξε σημαντικὸς τόπος λατρείας. Ἐκ τῆς μεσομινωικῆς ἐποχῆς (1700-1550 π.Χ.) εὐρίσκωμεν εἰς Παπούρα, δυτικῶς τοῦ Λαγοῦ, κατοικημένην θέσιν εἰς ὑψόμετρον 1.025' ἐκ τῆς ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς (1550-1450 π.Χ.), ἡ θέσις Πλάτη ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Dawkins τὸ 1913. Κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐποχὴν, αἱ προσβάσεις τῆς λεκάνης προστατεύονται ὑπὸ σειρὰς ὄχυράσεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπομεμακρυσμένη θέσις τοῦ Λασιθίου, διατὶ ἡ περιοχὴ αὕτη φαίνεται νὰ διέφυγε τῆς καταστροφῆς ἡ ὁποία κατηρέωσε τὴν Κνωσόν.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 12ου π.Χ. αἰῶνος, ἡ δωρική εἰσβολὴ ἀπάθησε πρὸς τὰ ὑψηλότερα μέρη τὸν πληθυσμόν, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν θέσιν Καρφί (ὑψόμετρον 1.100), συνοικισμὸν μὲ μερικὰς χιλιάδας κατοίκων, συμφῶνως πρὸς ἐκτιμήσεις ἐκ τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Pendlebury ἀνασκαφῶν κατὰ τὰ ἔτη 1937-39. Ἡ πόλις αὕτη διετηρήθη δύο αἰῶνας· ἀλλὰ ἐπειδὴ βεβελτιώθησαν πιθανόν αἱ συνθήκαι ἀσφαλείας, οἱ κάτοικοι ἐγκατεστάθησαν ἐκ νέου εἰς Παπούρα, οἰκισμὸν ὁ ὁποῖος ἐγνώρισεν τὸ ἀπόγειόν του κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν (650-530 π.Χ.) καὶ διετηρήθη μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Διαπιστοῦται οὕτω μία ἀξιοσημείωτος ἐξέλιξις ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς θέσεως: μίᾳ πρώτῃ μετακινήσει ἐκ τοῦ φυσικοῦ σπηλαίου πρὸς τὴν κατασκευαζομένην ὑπαίθριον κατοικίαν· κατόπιν, μετακινήσεις μεταξὺ τῆς περιοχῆς περὶ τῆς πεδιάδος καὶ τῶν ὑψηλοτέρων τοποθεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξησφάλιζον προϋποθέσεις ἀμύνης (Πλάτη, Παπούρα, Καρφί), ἀκολουθούμενα ὑπὸ ἐπιστροφῆς πρὸς θέσιν καταλληλοτέραν, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς βορείου προσβάσεως τῆς λεκάνης (Παπούρα): τέλος, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν (961-1204), ἐπραγματοποιήθη ὀριστικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὴν πεδιάδα, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λοφίσκου Κεφάλαι, πλησίον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (θέσις Αὐγούστη).¹

ἐγκατάλειψις καὶ ἐπαναοικισμὸς κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν

Κατὰ τὸ ἔτος 1211 οἱ Ἐνετοὶ παρεῴρησαν τὸ Λασιθίον εἰς τὸ Sestiere Canaregio. Ἡ πόλις ἄνω κατέστη ὁ προμαχὸν τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ Ἐνετοὶ ἀπεμάκρυναν τοὺς κατοίκους ἐκ τοῦ Λασιθίου τὸ 1263, κατέκωσαν τὰ ὄπωροφάρα δένδρα καὶ ἐθέσπισαν τὸν ἀρκητριασμὸν ἢ τὴν θανατικὴν ποινὴν δι' οἰονόμητες ὁ ὁποῖος ἐπὶ ἐτόλμα μὲ καλλιεργίῃ ἐκεῖ ἀγροὺς ἢ νὰ βοσκήσῃ ποιμίαια. Ἡ ἀπηγορευμένη ζώνη, καθοριθεῖσα διὰ διατάγματος τὸ 1343,

1. Εἰς τὸν χάρτην τῆς ἐπομῆνης σελίδος ἡ θέσις αὕτη σημειοῦται βορείως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὡς βυζαντινὸς χῶρος.

περιελάμβανε σχεδὸν τὰ σημερινὰ ὄρια τῆς ἐπαρχίας· τὰ ὑπερέβαλλεν εἰς τὰς δυτικὰς κλιτῆς τῆς Δίκτης.

Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, ἡ ὁποία ἐπλήξε μίαν ἐκ τῶν κυριωτέρων περιοχῶν παραγωγῆς δημητριακῶν τῆς νήσου (ἐνθ' ἡ πολιτικὴ τὸν κατακτητὴν ἀπεσκόπει κυρίως εἰς τὸν ἐφοδιασμὸν τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας μὲ σίτον), ὀπγραμμίζει τὰς δυσκολίας θεσπίσεως τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον εἰσήγαγεν ἡ Ἐνεία εἰς αὐτὴν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Regno di Candia: σύστημα ἐρειδόμενον ἐπὶ στρατιωτικῷ ἀποικισμῷ, μὲ παραχώρησιν τῶν χωρίων (casalia) εἰς Ἴταλοὺς εὐγενεῖς, ὑποδούλωνσιν τῶν χωρικῶν (viliani), ὑποχρῶσιν παροχῆς ἀνδρῶν καὶ φόρον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς μητροπόλεως τῆς Ἐνετίας. Ἡ ἀδυναμία ἐπιβολῆς εἰς τὴν μακρινὴν αὐτὴν περιοχὴν τοιούτου καθεστώτος ὠδήγησε τοὺς Ἐνετοὺς εἰς βιβαίας καταστροφάς, τοῦτο δὲ ἐπέφερε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν καλλιεργησίων αὐτῶν γαιῶν: «τὸ Λασιθίον, τὸ ὁποῖον, διὰ τὸν φόρον τῶν χωρικῶν, οἱ εὐγενεῖς δὲν ἐπιτρέπουν νὰ καλλιεργηθῇ».²

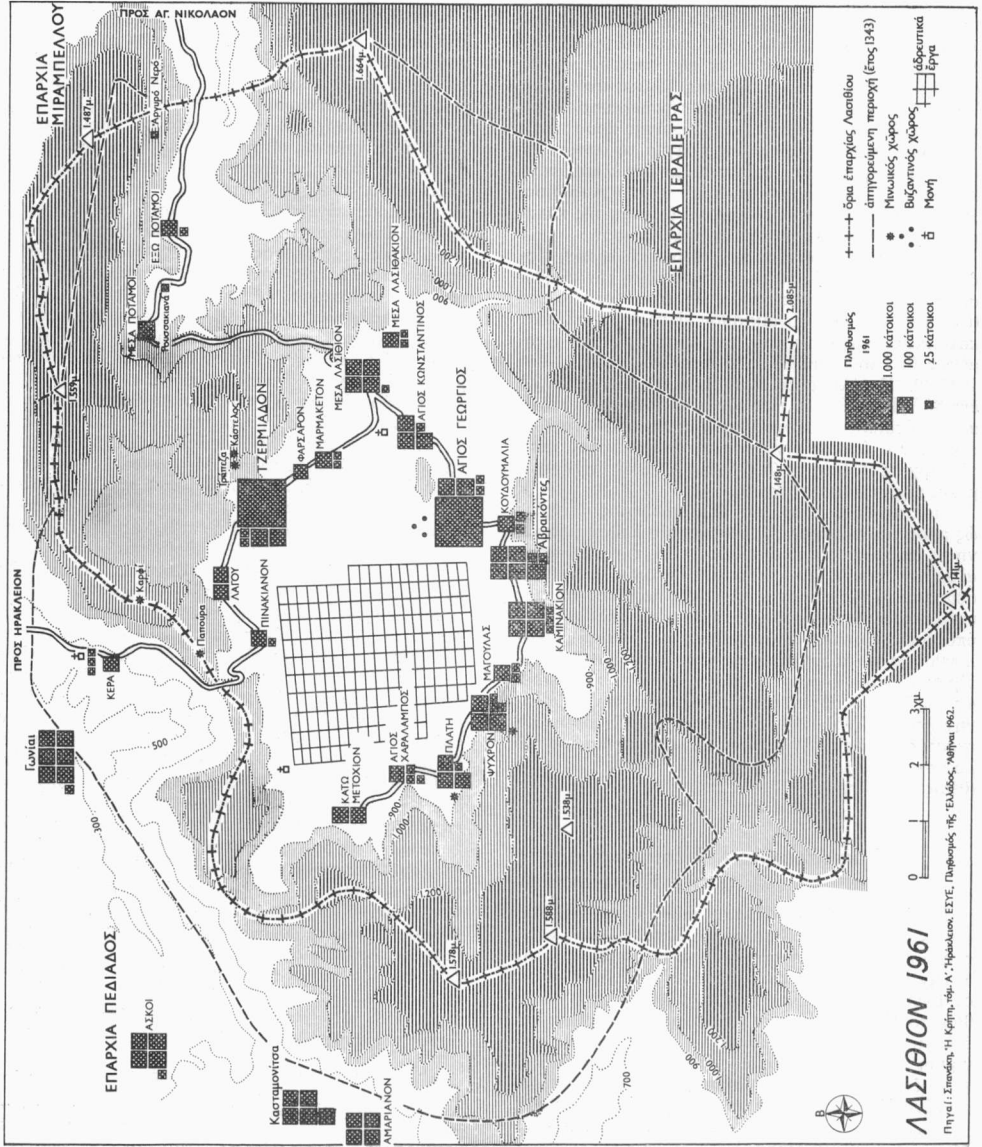
Ἐπὶ δύο αἰῶνας, εἰς τὸ Λασιθίον ἀπηγορεύθη ἡ παραμονὴ ἀνθρώπων: ἡ περιοχὴ ἐπανήλθεν δὲς ἀρχέγονον κατάστασιν, ἡ λεκάνη ἐπλημμύριζε τὸν χειμῶνα, τὰ ὄρη ἀπέκτησαν δάση. Μόνον ἀπὸ τοῦ 1463 ἤρθη ἡ ἀπαγόρευσις. Διὰ διατάγματος τῆς 21ης Μαρτίου 1465 ἐδόθη διαταγὴ νὰ σπαρῇ σίτος εἰς Λασιθίον εἰς μεγάλῃν ποσότητι·³ ἡ ἐπιβλεψίς τῶν καλλιεργησίων ἀνέστη τὴν 13ην Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους εἰς τὸν Quirini, φρούραρχον Πεδιάδος. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν τὰ μέσα διὰ τὴν ἐνθάρρυνσιν τῆς σιτοκαλλιεργίας καὶ διὰ τὴν τιμωρίαν ὄσων ἐν ἐπιήρῳ τὸν φόρον τοῦ ἐνὸς τρίτου ἐπὶ τοῦ σίτου (tertia). Εἰς τὰς ἐκτάσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἀνήκον εἰδικῶς εἰς τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν, ἀνελήφθησαν σημαντικὰ ἔργα: διώρυγες ἀπορροῆς, χαραχθεῖσαι μὲ κατεύθυνσιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς (καλούμεναι ἀκόμη σήμερον αλίνας), ὤρισαν ὀρθογώνια μέσης ἐπιφανείας 35 στρεμμάτων.

Ἡ νέα ἐγκατάστασις κατοίκων ἐγένετο διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀγροτικῶν ἢ μετοχίων (metocchii), διεσκορπισμένων εἰς τὰ ἄκρα τῆς πόλεως. Τὰ μετόχια, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἀρχὴν ἀπετέλουν ἐποχικὴν ἐγκατάστασιν, συνεσπειρώθησαν ἀκολουθῶς εἰς μικροὺς οἰκισμοὺς, οἱ ὁποῖοι συχνὰ ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου τῶν οἰκιστῶν (Τζερμιάνον ἐκ τοῦ Γερεμία, κτλ.). Οἱ πρώτοι κάτοικοι προέρχοντο ἐκ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν, τῆς Πεδιάδος καὶ τοῦ Μιραμπέλλου. Τὸ 1543 ἡ Ἐνεία ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐδῶ πρόσφυγας ἐκ Μονεμβασίας καὶ Ναυπλίου.

Τὸ 1583, ἤτοι περισσότερον τοῦ αἰῶνος μετὰ τὴν ἄρισιν τῆς ἀπαγορεύσεως, ὁ Pietro Castrolifilca ἀπα-

2. Ἀπὸ κείμενον Ἐνετῶν περιηγητῶν, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ V. Bérard, *Les affaires de Crète*, Paris 1900, σ. 263.

3. H. Noiret, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485*, Paris 1892, σσ. 494, 497 καὶ 498.

ΛΑΣΙΩΤΙΟΝ 1961

Πηγή 1: Στανόπουλος, 11 Κρήνη, τόμ. Α', Ηράκλειον. ΕΣΤΕ, Πυρφοποιός ηβ. Ελλάδος, 1961 και 1962.

+--+ έργα έπιτοχίας Λασιθίων
 - - - διατηρούμενη περιοχή (έτος 1943)
 ● Μικροίς χωρίοις
 •• Μεσοκαστρίοις
 □ Μεγάλας κωμοπόλεις
 □ Μονή
 □ διοικητικά έργα

Πυρφοποιός
 1961
 1.000 καστριότικα
 100 καστριότικα
 25 καστριότικα

0 2 3 km

Ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Λασιθίου, 1583-1881

Ἔτος ¹	Οικογένεια	Πληθυσμός	Πυκνότης (χμ ²)
1263-1463*	—	—	—
1583 (α)	..	1.054	7,1
1671 (β)	468	~ 1.872	12,6
1705 (γ)	484	~ 1.936	13,1
1834 (δ)	450	1.800	12,2
1834 (ε)	490	1.960	13,2
1858-60 (ς)	..	3-4 χιλ.	20-27
1881 (ζ)	1.239	5.035	34,0

1. Διὰ τὴν περίοδον 1671-1860 ὁ πληθυσμὸς ὑπελογίσθη ἐπὶ τῇ 64-εἰς τεσσάρων ἀτόμων κατὰ οἰκίαν (ἀπογραφή 1881=4,03).
 (*) Περίοδος ἀπαγορεύσεως παραμονῆς εἰς Λασιθίον.
 (α) Castrolifaca (β) Σταυρινίδης, εἰς Κρητικὰ Χρονικά, 1947.
 (γ) Τουρκικὸν Κτηματολόγιον (ἀριθμὸς ἰδιοκτητῶν), Σταυράκης.
 (δ) Fabreguettes (ε) Pasley (ς) Spratt
 (ζ) Σταυράκης, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης.

Ἀπογραφαὶ 1881-1961 (πραγματικὸς πληθυσμὸς)

Ἡμερομηνία ἀπογραφῆς	Πληθυσμὸς	Πυκνότης (χμ ²)	Ἄρρενες ἀνά 100 θήλειαι	Ἐξέλιξις μεταξὺ ἀπογραφῶν
1881 (α)	5.035	34,0	99,2	
3-4.VI.1900 (β)	5.058	34,2	98,9	+ 0,5 %
1913 (γ)	4.991	33,7	103,0	- 3,3 %
19.XII.1920 (δ)	4.406	29,8	89,1	- 11,7 %
15-16.V.1928 (ε)	6.462	43,7	97,0	+ 46,8 %
16.X.1940 (ς)	7.669	51,8	94,3	+ 18,7 %
7.IV.1951 (ζ)	7.351	49,7	88,1	- 4,2 %
19.III.1961 (η)	6.657	45,0	81,6	- 9,4 %

(α) Σταυράκης.
 (β) Στατιστικὴ τῆς Κρήτης - Πληθυσμὸς 1900, Χανιά 1904.
 (γ) Καταμέτρηση... τῶν νέων ἐπαρχιῶν τὸ 1913, Ἀθήναι 1915.
 (δ) Ἀπογραφαὶ τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας.

ριθμεῖ 49 μετόχια καὶ 1.054 κατοίκους.¹ Ἐπὶ 49 ἀναγραφομένῳ μετοχίῳ, κατονομάζονται 33. Μόνον διὰ δώδεκα ἐξ αὐτῶν διδεται ἀναλυτικῶς ὁ πληθυσμὸς, ἐνθ' συγκεντρωτικὸς πίναξ διδεται τὸν συνολικὸν πληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου. Τὰ μετόχια διακρίνονται σαφῶς ἀπὸ τὰ λοιπὰ κρητικὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται «casali». Ἀναγνωρίζομεν ἦδη τὰ πλεῖστα τῶν σημερινῶν χωρίων: Gaiduromandra (Κάτω Μετόχιον) 88 κάτοικοι, Gieromuri ("Ἅγιος Χαράλαμπος) 18 κάτοικοι: Plati, Psicro, Magulá, Caminachi, Anavrade, Cudhumaglia, Marmachioti, de Forsari, Alegoipiglio καὶ Gaitana (Τζεριμάδον), Delagù. Τὸν πληθυσμὸν κατὰ τὸ 1583 ἀπετέλεον:

ἄρρενες κάτω τῶν 14 ἐτῶν (putti): 274, ἦτοι 26 %
 ἄρρενες 14-60 ἐτῶν (huomini da fatti): 296, ἦτοι 28 %
 ἄρρενες ἄνω τῶν 60 ἐτῶν (vecchi): 15, ἦτοι 1,4 %
 θήλειαι ἀδιακρίτως ἡλικίας (donne): 469, ἦτοι 44,6 %.

Παρατηρεῖτο σαφῆς ἑλλειψίς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν δύο φύλων, μετ' 124,7 ἄρρενας ἀνὰ 100 θήλειαι, νεότης τοῦ πληθυσμοῦ (46,8%) τῶν ἀρρένων εἶχον

1. P. Castrolifaca, *Libro de information delle cose publiche del Regno di Candia et Isolo de Cerigo, Zante, Cefallonia et Corfu...*, 1583. Χειρόγραφον, Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Ἐνετία (Ms. It. 156, Coll. 6005). Karta 104 καὶ 105.

ἡλικίαν μικροτέραν τῶν 14 ἐτῶν), σχεδὸν τελεία ἀπουσία γερόντων: δηλαδὴ δημογραφικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εἶναι χαρακτηριστικὰ διὰ περιοχὴν μετ' πρόσφατον ἀποικισμὸν.

Μέχρι τέλους τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας οἱ ἄγροιοι τοῦ Λασιθίου ἀφιερώνοντα εἰς τὸν σίτον. Τὸ 1601, τὸ δημόσιον ταμίον τῆς Ἐνετίας εἰσπράττει 3.280 μέτρα σίτου, τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν διὰ τὴν τροφοδοσίαν τῶν Ναυπλιέων.²

ἡ ὀθωμανικὴ περίοδος

Τὸ πρῶτον ἐγγραφοῦν τὸ ὁποῖον κατέχομεν ἐκ τῆς τουρκικῆς ἐποχῆς χρονολογεῖται³ ἀπὸ τοῦ 1671 καὶ ἀπαριθμεῖ τοὺς μὴ μουσουλμάνους εἰς τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλεται κεφαλικὸς φόρος. Τὸ Nahiye Lasit (ἐπαρχία Λασιθίου) ἀριθμεῖ 14 χωρία καὶ 468 φορολογουμένους (ἐνθλικὸς ἄρρενας), ἦτοι περίπου ἕν ἄτομον ἐπὶ τεσσάρων. Τοῦτο διδεται κατὰ προσέγγισιν 1.872 κατοίκους, κατανεμομένους ὡς ἑξῆς:

«πλούσιοι»: 188, ἦτοι 40,2 %
 «μεσαῖαι τάξεις»: 215, ἦτοι 45,9 %
 «πτωχοὶ ἐργαζόμενοι»: 65, ἦτοι 13,9 %.

Ἄλλὰ τὸ ἐγγραφοῦν οὐδὲν ἀναφέρει διὰ τὰ κριτήρια κοινωνικῆς διαφοροποιήσεως τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ. Ἄρκει ἡ σύγκρισις τοῦ Λασιθίου πρὸς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας διὰ νὰ συμπερανωμεν ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ πλέον εὐνοημένη: ἡ ἐπαρχία Μυλοποτάμου ἀριθμεῖ 70,3% «πλουσίων», ἡ ἐπαρχία Μαλεβιζίου 66,5%, ἡ ἐπαρχία Καινουργίου 49,8%, ἡ ἐπαρχία Μιραμπέλλου 40,1%. Ὁ Tournefort, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθη τὴν περιοχὴν τὸ 1700, τὸ ἐπιβεβαίωσεν: «Ἡ πεδιάς τῆς Πλάτης ἐπλήρωσεν ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἐνετοὺς 40.000 μέτρα σίτου διὰ τὴν δεκάτην· σήμερον ἡ χώρα ἔχει τελείως παραμεληθῆ ἑλλείψει κατοίκων· οἱ Τούρκοι εἰδὲν ἐνοχλοῦνται καθόλου· πέραν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἀπαίτουσιν τὸ ἥμισυ τοῦ σίτου τὸν ὁποῖον ἕκαστος κάτοικος συλλέγει.»⁴

Τὸ κτηματολόγιον (Tefter-i-Hakani) τοῦ 1705 παρέχει⁵ σχεδὸν τὰ αὐτὰ δεδομένα μετ' τὴν πρῶτην τουρκικὴν ἀπογραφήν: τὸ Λασιθίον ἀριθμεῖ 13 χωρία καὶ 483 ἰδιοκτητὰς γῆς, ἦτοι 2.000 περίπου κατοίκους.

Περιοχὴ θρεινὴ, ὅπου ἡ πρόσβασις εἶναι δυσχερῆς, τὸ Λασιθίον δὲν γνωρίζει ἐγκατάστασιν τουρκικοῦ πληθυσμοῦ, οὔτε πρὸ παντὸς προσηλιτισμὸν

2. B. Moro, «Relazione 1602». Κείμενον εἰς τὴν ἰταλικήν, μετ' ἀφάρισιν καὶ σημειώσεσις ὑπὸ Σπανάκη, εἰς *Μημῆσια τῆς Κρητικῆς ἱστορίας*, Ἡράκλειον 1958, τόμος IV, σ. 172.

3. N. Σταυρινίδης, «Ἀνεκδότα ἐγγράφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ» (ἀνευρεθέντα εἰς τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἡρακλείου) μετ' ἀφάρισιν καὶ ὑπόμνημα εἰς τὴν ἑλληνικὴν), εἰς *Κρητικὰ Χρονικά*, Ἡράκλειον 1947, τόμος I, σσ. 84-112.

4. J. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage de Levant*, Paris 1717, τόμος I, σ. 46.

5. Βλέπε N. Σταυράκη, *Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης*, Ἀθήναι 1890, σσ. 189-190.

εις τόν Ίσλαμισμόν. Ἡ Μεσαρά, ὅμως, καί αἱ ὕψηλαι κοιλάδες τοῦ Σελίνου, τοῦ Ἀμαρίου καί τῆς Σητείας ἐγνώρισαν κατά τόν 18ον αἰώνα ἐξισλαμισμόν εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ἀλλά διετήρησαν τήν κρητικὴν διάλεκτον, τὰ κρητικὰ ἔθιμα καί τὰ χριστιανικά τοπωνύμια: Παναγιά, Ἁγία Τριάς, Ἅγιος Γεώργιος, κτλ.

περιγραφαὶ ξένων περιγητῶν

Πολλοὶ περιγηταὶ διέσχισαν τὸ Λασιθιον κατὰ τὸν 19ον αἰώνα. Ὁ Γάλλος πρόξενος Fabreguettes ἐπισκέπτεται¹ τὴν πόλιν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1834: «Ὀλόκληρος ἡ πεδιάς καλλιεργείται μὲ δημητριακά· εἰς τὰς κλιτύς τὸν ὄρεον εὐρίσκονται τὰ 19 χωρία, ἕκαστον τὸν ὁποῖον διαιρεῖται εἰς περισσοτέρους συνοικισμοὺς ἢ ἀγροικίας (μετόχια). Τὰ χωρία αὐτὰ σιάζονται ἀπὸ ἀπιδέας, δαμασκηνάς καὶ χαρουπόδενδρα: ἡ ἐλαία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καλλιεργηθῆ ἐκεῖ.» Μὲ τὰς φθινοπωρινὰς βροχὰς, ἡ πεδιάς μεταβάλλεται εἰς τέναγος, καθίσταται δὲ ἀπαραίτητος ὁ καθαρισμὸς τὸν ὄπῳν τοῦ «χώνου» (καταβόθρος) ὑπὸ τὼν χωρικῶν. Ὁ χειμὼν εἶναι δριμύς: «Ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου μέχρι τὸν μέσον τοῦ Ἰανουαρίου οἱ χωρικοὶ κλείονται εἰς τὰς οἰκίας των καὶ ζοῦν μόνον μὲ τὰς προμηθείας τὰς ὁποίας συνήθρουν, χρησιμοποιοῦντες ὡς ὅτιμον ὕδωρ τὴν χιόνα... Στέλλουσι συνήθως τὰ πρόβατά των εἰς τὰς πέριξ τῆς Candie [Ἡρακλείου] πεδιάδας καὶ κρατοῦν πλησίον τὼν μόνων τὰ βοοειδῆ καὶ τοὺς ὄνους. Ὅταν ὁ χειμὼν παρατείνεται, τὰ ζῶα αὐτὰ θνήσκουν συχνὰ ἐλλείψει τροφῆς.» Ὁ Fabreguettes καταλήγει περιγράφων τὴν ἔνδειαν τὼν κατοίκων, οἱ ὅποιοι δὲν διαθέτουν οὔτε χωρία διαχειμάσεως ἐπὶ τῆς παραλίας, οὔτε δασικὸν πλοῦτον, εἶναι δὲ ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν μόνον μὲ τὰ προϊόντα τῆς περιοχῆς των. Τὴν κυρίαν καὶ τὴν πρόσφατον αἰτίαν τῆς ἀθλιότητος αὐτῆς ἀπετέλουν αἱ προξενηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Χασάν Πασά καταστροφαὶ τοῦ 1823, ὁ ὁποῖος ἐπυρπόλησεν δὲ τὰ χωρία: «Ἀναφέρειται ἓν χωρίον, ὃ Ἅγιος Κωνσταντίνος, τὸ ὁποῖον, καὶ διὰ ὑποψίαν μόνον ἀντιστάσεως, ἔφερερε τότε, ὥστε ὅλαι αἱ γυναῖκες ἀπέμειναν πλέον ἐκεῖ χῆραι καὶ τὰ παιδιὰ ὄρφανά.» Ὁδῶν ὁ συγγραφεὺς ἠρίθησε μόνον 450 οἰκογενεῖας, ἧτοι ὄσαι ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὸ 1671. Ὁ Ἅγγλος Pashley, εἰς ἀπαρίθμησιν τοῦ κρητικοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ χωρίον, τὸ 1834, ἐπιβεβαίωσι τὰ στοιχεῖα τοῦ Fabreguettes, ἀναφέρον τὴν ὑπαρξὴν 490 οἰκογενεῶν εἰς Λασιθιον.²

Ὁ Γάλλος γεωλόγος Raulin ἐπισκέφθη τὸ Λασιθιον τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1845 καὶ ἔδωκε³ τὴν πρῶ-

τὴν ἐπιστημονικὴν περιγραφὴν: «Τὸ ἐπίπεδον ἔδαφος τῆς πεδιάδος ἐκτείνεται εἰς μῆκος 8 ἕως 10 χιλιομέτρων, ἔξ ANA πρὸς ΔΒΔ, μὲ μέσον πλάτος 4 ἕως 5 χιλιομέτρων: τὸ ὑψόμετρον, ὀλίγον κατώτερον τὼν 900 μέτρων εἰς τὸ σημεῖον ἐκχύσεως τοῦ χειμάρρου Καθαροῦ, εἶναι κατὰ 40 μέτρα χαμηλότερον τοῦ ἀντιθέτου ἄκρου, ὅπου ὁ ποταμίσκος ἐξαφανίζεται ἐντὸς τοῦ ἐδάφους... Ἐν μόνον χωρίον, ὃ Ἅγιος Κωνσταντίνος, εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τοὺς νοτίους πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Παναγιάς· ὅλα τὰ ἄλλα 17 χωρία εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς πεδιάδος, εἰς τοὺς πρόποδας τὼν χαμηλοτέρων κλιτύων τὼν ὄρεων, τὸσον εἰς τὸ νότιον ὄσον καὶ εἰς τὸ βόρειον τμήμα. Ἀνατολικῶς τοῦ λόφου, τὰ ἐδάφη, ἀποτελοῦμενα ἐκ χονδροκόκκου ἀργιλοδύου ἄμμου, παράγουν κυρίως κριθὴν ἀρίστης ποιότητος, ἐνθ' ὀντικῶς τὰ περισσότερον ἀργιλόδη ἐδάφη διακόπτονται ὑπὸ μεγάλων τάφρων καὶ παράγουν οἶνον μικρὰς περιεκτικότητος εἰς οἶνοννευμα... αἱ μωρέαι, αἱ δαμασκηνάει, αἱ ἀπιδεαὶ ἐμφανίζονται συχνὰ· αἱ τελευταῖαι τροφοδοτοῦν μὲ ὄπῳρας ὀλόκληρον τὴν νῆσον, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.»

Ὁ Raulin ἀναφέρει μερικοὺς ἀριθμοὺς διὰ τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν τῆς πόλης: τὰ δημητριακά κυριαρχοῦν, ἀλλὰ ἡ κριθὴ (5.800 στατῆρες) καὶ ἡ βρώμη (4.600 στατῆρες) εἶναι σημαντικώτεροι τοῦ σίτου (3.400 στατῆρες)· ἄλλα σημαντικὰ καλλιέργεια εἰναι τὸ λίνον (4 στατῆρες) καὶ ὁ βάμβαξ (50 στατῆρες), αἱ ὁποῖαι παρέχουν πρῶτας ὕλας εἰς τὴν τοπικὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν οἰκοτεχνίαν. Ἡ περιοχὴ αὐτῆ ζῆ εἰς ἀγροτικο-ποιμενικὴν ἰσορροπίαν στηριζομένη ἐπὶ τὼν δημητριακῶν καλλιεργειῶν καὶ τῆς κτηνοτροφίας μικρῶν ζῴων, ἐκάστη δὲ ἐκμετάλλευσις ἐφαρμόζει τὴν οἰκονομικὴν αὐτάρκειαν.

Τὸ σύνολον τὼν ζῴων ἀποτελεῖται ἀπὸ 40.000 πρόβατα, 20.000 αἰγας καὶ 1.500 χοίρους. Τὰ 2.000 βοοειδῆ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ὄργωσιν καὶ τὸ ἄλωνισμα τὼν δημητριακῶν. Τὰ ζῶα μεταφορᾶς εἶναι 1.500 ὄνοι, 500 ἡμίονοι καὶ 100 ἵπποι.

Τὸ ἔριον, ὁ βάμβαξ καὶ τὸ λίνον τροφοδοτοῦν τὴν δραστηριότητα τῆς βιοτεχνίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸ 1846-1847 παρήγεν 105.000 τεμάχια φάσματος ἐξ ἔριου, 20.000 σάκκους διὰ σάπωνα, 20.000 τεμάχια ἐκ βάμβακος, καλὸμματα καὶ τάπητας.

Παρὰ τὴν ποικιλίαν αὐτῆν, ὁ Perrot εὗρε κατὰ τὸ 1857 τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου «ἀρκετὰ πτωχά», ἀπέδωσε δὲ τὴν αἰτίαν εἰς τὴν κακὴν κυρίως ἀπορροπὴν τὼν ὑδάτων.⁴ Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ὁ πλοίαρχος Spratt, ὁ ὁποῖος κατήρτιζε τὸν χάρτην τοῦ Βρετανικοῦ Ναυαρχείου, περιγράφει⁵ τὴν πόλιν ὡς «καλλιεργημένην εἰς μεγάλῳν ἔκτασιν, ἀρκετὰ πολυπληθῆ, καίτοι εἰς μέγα ὑψόμετρον, μὲ περισσότερα τὼν 15

1. A. Fabreguettes, «Journal d'une tournée faite dans l'intérieur de l'île de Crète», *Bulletin de la société de géographie*, Paris 1er Jan. 1835, σσ. 108-127.

2. R. Pashley, *Travels in Crete*, London 1837.

3. V. Raulin, *Description physique de l'île de Crète*, Paris 1869, 2 τόμοι καὶ Ἄτλας (βλέπε τόμον Ι, σσ. 157).

4. G. Perrot, *L'île de Crète, Souvenirs de voyage*, Paris 1867, σσ. 117.

5. T.A.B. Spratt, *Travels and Researches in Crete*, London 1865, τόμος Ι, σσ. 100-102.

χωρίων καὶ μερικοὺς μικροὺς οἰκισμοὺς ἢ ἀγροικίας· ὁ πληθυσμὸς τῆς ἄριθμει σήμερον 3.000 ἕως 4.000 ψυχάς» οἱ μόνοι Τοῦρκοι εἶναι ὁ ἀγὰς καὶ ἡ φρουρά του. 'Ο Spratt ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὴν παραγωγὴν ὄπωρον καὶ εἰς τὴν σπουδαιότητα τῶν ποιμνίων: πρῶτος σημειώνει ὅτι ἡ μετακίνησις τῶν ποιμνίων πρὸς τὴν παραλίαν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν μετακίνησιν μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος.

'Ολίγα ἔτη βραδύτερον, ἀνατρέπονται τὰ πάντα: ἡ ἐκστρατεία ἀντιποῖνον τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος συνήψε μάχην μετὰ τῶν Κρητῶν ἐπαναστατῶν παρὰ τὸ Τζερμιᾶδον τὸ 1867, ἐπιφέρει ἐκ νέου δηώσεις καὶ καταστροφὰς εἰς τὸ Λασιθιον. 'Η τελευταία περιγραφὴ ἐκ τοῦ 19ου αἰῶνος, γενομένη ὑπὸ τοῦ Βέργαδ τὸ 1897, ἀναφέρεται¹ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἣ ὅποια κατέληξεν εἰς τὴν αὐτονομίαν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. 'Η νέα αὐτὴ κατάστασις ἐσήμειναν εἰς τὴν πρᾶξιν τὴν πλήρη σχεδὸν ἀπομάκρυνσιν τοῦ τουρκικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, ὁ ὁποῖος κατέφυγεν εἰς τὰς πόλεις. Τὸ Λασιθιον παραμένει ἀπομορφωμένον, μάρτυς εἰς τὴν πληθυσμιακὴν ἀπογύμνωσιν τῶν περὶ τὴν τουρκικῶν χωρίων τῆς Μεσαρᾶς, τῆς Πεδιάδος, τοῦ Μιραμπέλλου, τῆς 'Ιεραπέτρας καὶ τῆς Σητείας. 'Ο Βέργαδ θεωρεῖ τὸ Λασιθιον δεξαμένην πληθυσμὸν ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλείται ἡ νέα οἰκιστὴν τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Λασιθιωτὰ μετέσχον εἰς τὴν διανομήν τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν κατὰ τὸ 1896-97 τουρκικῶν γαιῶν: ἡ ἐκτὸς τῆς πόλγης γαιοκτησία εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὴ σήμερον εἰς χωρία οὖσα κατὰ τὸ 1881 ὑπῆρχον πολυάριθμοι μουσουλμάνοι (Καστέλλιον Πεδιάδος, Ποταμιαί, Λαγούτα, κτλ.).

Διὰ τὸν Βέργαδ, «τὸ Λασιθιον παρέμεινε γῆ χωρικῶν, ἀγροτῶν, ἀξέστων: ποιμένες καὶ καλλιεργηταί, οἱ κάτοικοί του ἀγνοοῦν ἀκόμη τὸν ἀστικὸν πολιτισμόν... 'Η φαινομενικὴ ἀθλιότης τῶν χωρίων αὐτῶν ὑπερβαίνει πᾶσαν περιγραφὴν» ἐκτὸς τῆς Μονῆς Κρυσταλλένιας, «αἱ ἄλλα κατοικίαι ἀποτελοῦν τρώγλας. 'Η γονιμότης τῆς πεδιάδος αὐτῆς καὶ ἡ δραστηριότης τῶν γεωργῶν τῆς εἶναι ἐν τούτοις παροιμιώδεις εἰς ὅλην τὴν νῆσον καὶ μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ἐξάγουν ὄπωρα... Διαθέτουν τεράστια ποίμνια προβάτων. Οἱ δρομίσκοι τῶν χωρίων τῶν γέμουσιν ἀγελᾶδων καὶ μικρῶν χοίρων.»

Τὸ πνεῦμα τῆς οἰκονομίας, συνδεόμενον μὲ τὸν φόβον διὰ τὴν τουρκικὴν φορολογίαν, ὠδήγησεν εἰς προσποίησιν ἐνδείας, ἣ ὅποια δὲν ἠμπούδισε τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ποιμένας τοῦ Λασιθίου νὰ ἀποκοτῶν γῆν εἰς τὰς παρακτίους πεδιάδας. Συνεχῆς ἀγορὰ γαιῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν συνόδουσε τὰς τελευταίας ἐπαναστάσεις, αἱ ὅποια ἐκδιώκουν ὀριστικῶς τοὺς Τοῦρκους ἐκ τῶν χωρίων· οὕτω ἡ γαιοκτησία

ἠλλάξε ριζικῶς χεῖρας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος. 'Η ἐπανάστασις τοῦ 1896-97 σημειώνει τὸ τέλος τῆς διαδικασίας ἣ ὅποια κατήνησε τὴν τουρκικὴν κοινότητα ἀπὸ παντοδυνάμου κυριάρχου εἰς ἀσημάντον μειοψηφίαν, περιορισμένην εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ περιχώρα τῶν.²

ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος

'Η ἀπογραφή τῆς Κρήτης τὸ 1881 δίδει³ τὰ πρῶτα λεπτομερῆ δημογραφικὰ στοιχεῖα: πρόκειται πλὴρον διὰ πραγματικὴν ἀπογραφὴν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν μόνον ἡ κατανομή καθ' ἡλικίαν ἐλλείπει διὰ νὰ δυνάται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς συγχρόνους ἀπογραφάς.

'Η ἐπαρχία Λασιθίου ἄριθμει τὸ 1881 δύο δήμους (τὸ Τζερμιᾶδον καὶ τὸ Ψυρροῖ), οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν 19 χωρία καὶ δύο μοναστήρια. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δὲν ἐδημιουργήθησαν νεότερα χωρία: ἡ διαδικασία τῆς συνενώσεως τῶν ἀγροτικῶν εἰς μικροὺς οἰκισμοὺς καὶ τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν

Πληθυσμὸς κατὰ τὸ 1881

	Ἐπαρχία Λασιθίου	Ἐπαρχία Σφακίων (β)
Συνολικὸς πληθυσμὸς (α)	4.995	5.187
Μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς	0,16 %	0,08 %
* Ἄρρενες ἀνά 100 θῆλεις	97,7	107,2
* Ἀριθμὸς ἀτόμων κατὰ οἰκογένειαν	4,03	4,41
* Ἐνεργὸς πληθυσμὸς	34,3 %	29,3 %
* Ἄρρην ἐνεργὸς πληθυσμὸς (ἐπὶ τοῖς % τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ)	68,9 %	56,2 %
	Ἄγροτικὴ Κρήτη (γ)	Σύνολον Κρήτης
Συνολικὸς πληθυσμὸς (α)	232.248	275.287
Μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς	17,91 %	26,28 %
* Ἄρρενες ἀνά 100 θῆλεις	101,5	101,0
* Ἀριθμὸς ἀτόμων κατὰ οἰκογένειαν	4,03	4,05
* Ἐνεργὸς πληθυσμὸς	28,8 %	29,5 %
* Ἄρρην ἐνεργὸς πληθυσμὸς (ἐπὶ τοῖς % τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ)	56,2 %	56,4 %

Πηγή: Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1891

(α) Δὲν περιλαμβάνεται ὁ πληθυσμὸς μοναστηρίων, ἐκτελέδων, νοσοκομείων καὶ φυλακῶν, ἢ χωροφυλακῆ, οἱ Ἰσραηλιταὶ καὶ ἄλλοι μειονότητες.

(β) Σφακίαι: περιλαμβάνεται ἡ νῆσος Γαβδός.

(γ) Σύνολικὸς πληθυσμὸς, πλὴν τῶν πόλεων Ἡρακλείου, Χανίων καὶ Ρεθύμνου.

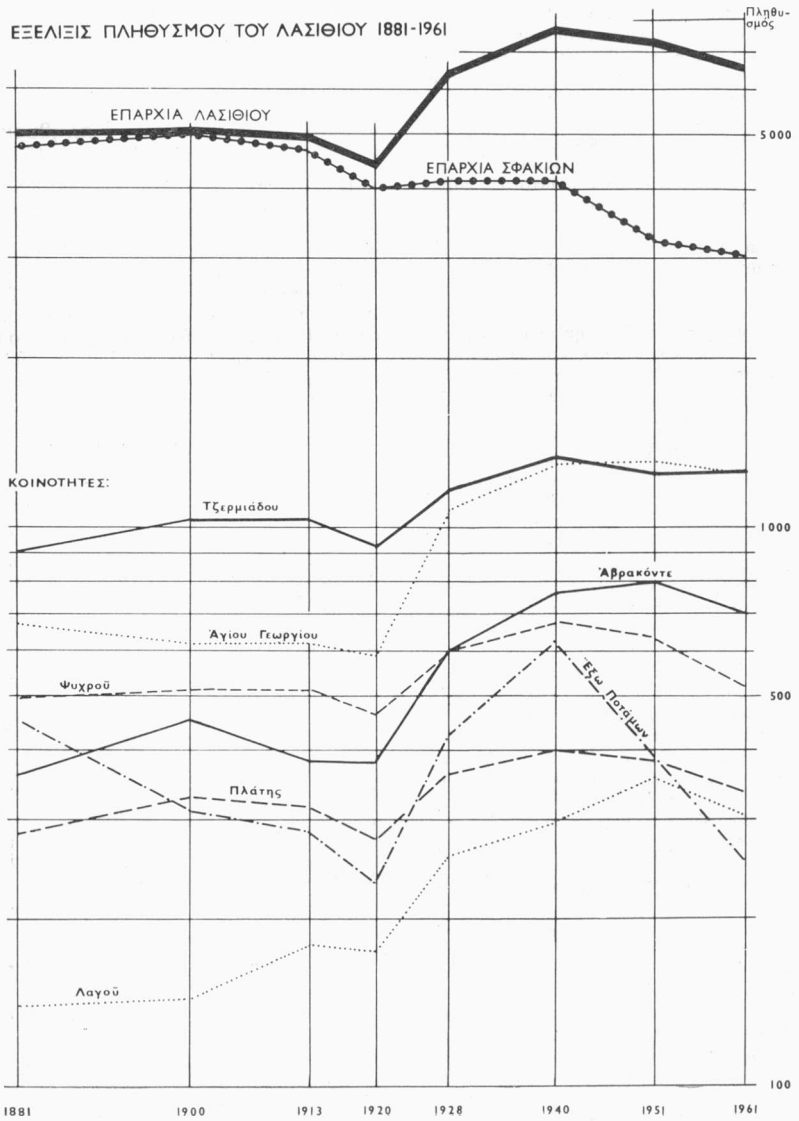
2. E. Y. Kolodny, «La Crète: mutations et évolution d'une population insulaire grecque», εἰς *Revue de Géographie de Lyon*, 1968, ἀριθ. 3, σσ. 227-290.

3. Βλέπε Ν. Σταυράκη, ἔνθα ἀνωτέρω.

1. Βλέπε V. Bérard, ἔνθα ἀνωτέρω, σσ. 263-265.

ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ 1881-1961

Ένεργός πληθυσμός, κατά επάγγελμα, 1881

	Έπαρχία Σύνολον	Λασιθίου (%)	Έπαρχία Σφακίων (%)
Ένεργός πληθυσμός	1.714	100,0	1.522
Γεωργία και κτηνοτροφία	1.389	81,0	61,7
Καλλιεργηται	864	50,4	32,1
Ποιμένες	525	30,6	29,6
Εργάται	77	4,5	5,5
Βιοτεχνία και βιομηχανία	131	7,7	11,6
Τριτογενής τομείς	117	6,8	21,2
Ναυτικοί	—	—	4,8
Έμποροι	15	0,9	7,4
Κτηματία	3	0,2	4,9
Δημόσιοι υπάλληλοι	18	1,0	1,4
Διδάσκαλοι	8	0,5	0,1
Ίατρικά επγγέματα	4	0,2	0,5
Άλλα ελευθέρια επγγέματα	3	0,2	—
Κληρικοί (πλην τών μοναχών)	47	2,7	1,1
Υπηρέται και υπηρέτρια	19	1,1	1,0
	Έαροτική Κρήτη (%)	Σύνολον Κρήτης (%)	
Ένεργός πληθυσμός	66.958	81.113	
Γεωργία και κτηνοτροφία	71,2	59,5	
Καλλιεργηται	60,1	50,3	
Ποιμένες	11,1	9,2	
Εργάται	7,2	8,0	
Βιοτεχνία και βιομηχανία	7,6	12,2	
Τριτογενής τομείς	14,0	20,3	
Ναυτικοί	0,7	1,5	
Έμποροι	2,5	4,7	
Κτηματία	3,5	3,5	
Δημόσιοι υπάλληλοι	1,3	1,8	
Διδάσκαλοι	0,6	0,7	
Ίατρικά επγγέματα	0,6	0,6	
Άλλα ελευθέρια επγγέματα	0,1	0,2	
Κληρικοί (πλην τών μοναχών)	1,1	1,0	
Υπηρέται και υπηρέτρια	3,6	6,3	

Πηγή: Ν. Σταυράκη, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, Αθήνα 1891.

εις χωρία ενετάθη, σχηματίσασα ζώνην οικισμών πέριξ της πόλεως.

Επί 5.035 κατοίκων υπήρχον κατά το 1881 μόνον 8 Τούρκοι (ένήλικιοι άρρενες), εκ των οποίων 4 εις Τζερμαδόν, 2 εις Άγιον Γεώργιον, 2 εις Άβρακόντες: 5 έμποροι, 2 βιοτέχνοι και 1 δημόσιος υπάλληλος.

Τά ελάχιστα δεδομένα επί της δημογραφικής συνθέσεως του Λασιθίου όμοιάζον εις το σύνολον των πρός τόν μέσον όρον της άγροτικής Κρήτης: 4,03 άτομα κατά οικογένειαν, ισορροπία των δύο φύλων (97,7 άρρενες ανά 100 θήλειες). Η σύγκρισις με την έπαρχίαν Σφακίων, ή όποια επίσης δεν περιελάμβανε τουρκικόν πληθυσμόν, δεικνύει κυρίως την ιδιαιτερίαν της τελευταίας αυτής, με τάς πολυμελείς οικογενείας της και την αριθμητικήν ύπεροχήν των άρρένων.

Περισσότερον διαφωτιστικά όμως είναι τά αναλυτικά στοιχεία τά όποια παρέχει ή επγγελεματική σύνθεσις του πληθυσμού. Το Λασιθίον ενεφάνισε τότε εν των υψηλοτέρων ποσοστών ένεργου πληθυσμού εις Κρήτην (34,3%), το όποιον άνέρχεται άκόμη πε-

ρισσότερον, εάν λάβωμεν υπ' όψιν μόνον τόν άρρενα πληθυσμόν (68,9%). Το πλείστον των ένεργών άσχολείται με την γεωργίαν και την κτηνοτροφίαν (81%). Άξίζει να προσέξωμεν το φαινόμενον ότι 6 ποιμένες αναλογούν εις 10 καλλιεργητάς, αναλογίαν την όποιαν μόνον τά Σφακία υπερβαίνουν (9 ποιμένες διά 10 καλλιεργητάς). Τοúτο δεικνύει την σπουδαιότητα της κτηνοτροφίας εις τάς δύο αυτάς περιοχάς. Οί μεγαλοκτηματiai ήσαν μόνον τρείς, πράγμα το όποιον επιβεβαιού την άνυπαρξίαν τουρκικού τσιφλικίου και μίαν άγροτικήν συγκρότησιν όπου οί χωρικοί είναι κύριοι των άργών των. Η τριτογενής δραστηριότης είναι μικρά: ελάχιστοι έμποροι, 8 δημοδιδάσκαλοι, 18 δημόσιοι υπάλληλοι, 4 μαΐται, 3 κακαλιτέχναν, άλλα 47 ίερείς (εις τούς όποιους προστίθενται 40 μοναχοί). Εύρισκόμεθα ένώπιον πληθυσμού άν όχι πτωχοτάτου, όπωσδήποτε συνηθισμένου να περιορίζη εις το ελάχιστον τάς ανάγκας του. Συγκριτικώς, εις τά Σφακία ελάττωτα ποικιλία δραστηριοτήτων, αι δε σχέσεις των με τόν έξωτερικόν κόσμον, παρά τά φαινόμενα, είναι περισσότεραι, χάρις εις τάς ναυτικάς άπασχολήσεις, το έμποριον και τούς επραγματευτάδες)οί όποιοί διασχίζουν την νήσον.

ή πρόσφατος δημογραφική εξέλιξις

Η διεξαγωγή κανονικών απογραφών άρχίζει εις εποχήν κατά την όποια τά γεγονότα, τά επιφέροντα άκόμη εις την Κρήτην σημαντικάς αλλαγάς, δεν άφορουν πλέον άπ' εϋθείας εις το Λασιθίον. Οί ελάχιστοι μουσουλμάνοι όί όποιοί εϋρίσκοντο εκεί κατά το 1881 έξηφανίσθησαν το 1900. Η υποχρεωτική άνταλλαγή των έλληνικών και τουρκικόν μειονοτήτων, ή όποια άπεφασίσθη εις Λωζάννην το 1923, δεν επηρέασε την περιοχήν του Λασιθίου και κατά συνέπειαν άπεγράψαν το 1928 εκεί 7 μόνον πρόσφυγες εκ Μικράς Άσίας, εγκατεστημένοι όλοι εις Τζερμαδόν.

Μεταξύ 1881 και 1913 ό πληθυσμός της πόλεως παραμένει στάσιμος, ελαττωταί δε άποτόμως μέχρι του 1920, εποχήν κατά την όποιαν έλαχιστοποιείται (4.406 κάτοικοι). Άκολουθει κατακόρυφος αύξησις (+46,8% διά την περίοδον 1920-28), ή όποια φθάνει εις το άπόγειόν της το 1940. Άντιθέτως, τά Σφακία, τά όποια μέχρι του 1900 διατηρούν τόν αυτόν σχεδόν πληθυσμόν με το Λασιθίον, ύφίστανται διαδοχικώς ελάττωσιν του (βλέπε διάγραμμα σελίδος 58).

Εάν λάβωμεν υπ' όψιν ότι δεν υπήρξεν άναχώρησις εθνικής μειονότητας εκ του Λασιθίου, όδηγούμεθα εις την σκέψιν ότι ή κάμψις ή όποια έσημειώθη κατά το 1920 δεν άντανακλα πραγματικήν πληθυσμιακήν ελάττωσιν και ότι ή αύξησις κατά 2.056 μεταξύ 1920 και 1928 είναι άπατηλή. Η στατιστική αυτή άνομαλία εϋρίσκει μερικην εξήγησιν εις το γεγονός ότι ή άπογραφή του 1920 έγένετο εις τά μέσα Δεκεμβρίου,

Ἐπαρχία Λασιθίου: Κύρια δημογραφικά χαρακτηριστικά, 1961 (πραγματικός πληθυσμός, ἐκτός συλλογικῶν συμβιώσεων)

	Πληθυσμός 1951-61 1961	Ἐξέλιξις (%)	Ἀναλογία ἄρρενων ἀνὰ 100 θήλειες		Δείκτης γηράσεως	Ὅμαδες ἡλικικῶν (%)			Πρωτογενῆς τομεὺς ¹ (%)
			Σύνολον	15-44 ἐτῶν		0-14 ἐτῶν	15-64 ἐτῶν	65 καὶ ἄνω	
Σύνολον Ἐπαρχίας	6.640	- 9,4	81,6	69,9	44,0	26,7	61,6	11,7	92,3
Ἄρρενες	2.984	-13,3					12,8	26,5	5,7
Θήλειες	3.656	+ 6,4					13,9	35,1	6,0
Κοινότης Λαγοῦ	306	-13,8	88,9	76,3	41,9	24,2	65,7	10,1	93,4
Κοινότης Ἐρμιόλου	1.244	+ 0,2	86,2	82,6	49,8	24,7	63,0	12,3	87,3
Κοινότης Μαρμακέτου	291	- 3,0	91,4	94,9	56,7	23,0	63,9	13,1	87,1
Κοινότης Ἀγίου Κωνσταντίνου	329	-17,3	78,8	86,4	87,5	19,5	63,5	17,0	90,4
Κοινότης Μέσα Λασιθίου	578	+ 1,2	84,7	72,1	46,1	26,6	61,1	12,3	95,3
Κοινότης Ἐξω Ποταμῶν	252	-35,5	98,4	95,6	76,7	17,1	69,8	13,1	95,6
Κοινότης Ἀγίου Γεωργίου	1.244	+ 5,0	86,8	72,3	31,6	30,3	60,2	9,5	92,3
Κοινότης Ἀβρακόντε	704	-11,3	81,4	65,1	33,3	26,8	64,2	9,0	93,3
Κοινότης Καμινακίου	479	+ 6,3	74,2	59,5	28,8	32,5	58,1	9,4	94,4
Κοινότης Ψυχροῦ	510	-17,9	72,3	53,2	54,7	25,1	61,2	13,7	92,5
Κοινότης Πλάτης	334	-12,6	64,5	45,0	40,4	31,1	56,3	12,6	96,6
Κοινότης Κάτω Μετοχίου	369	-19,3	66,2	41,7	52,7	29,8	54,5	15,7	98,7
Σύνολον Κρήτης	469.784	+ 4,6	90,1	82,2	33,3	28,8	61,6	9,6	72,0
Ἀγροτικὴ Κρήτη (α)	330.644	+ 1,0	90,6	82,9	37,2	28,4	61,0	10,6	87,2

Πηγή: Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία Ἑλλάδος: Ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ. 19 Μαρτίου 1961, τόμος II, τεῦχος 10 Κρήτη, Ἀθῆναι 1964.

(1) Ἐπὶ τούτῳ οἱ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ 10 ἐτῶν καὶ ἄνω. (α) Ἀγροτικὸς πληθυσμὸς (δὲν περιλαμβάνονται αἱ 7 ἀστικαὶ κοινότητες).

ἦτοι εἰς ἐποχὴν ἀπουσίας τῶν πεινῶν, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάς διετῆρει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σημαντικὰς δυνάμεις ὑπὸ τὰ ὄπλα, αἱ ὁποῖαι ἐπέστρεψαν εἰς τὰς ἐστίας των μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν. Ἡ ἐξέτασις τῆς κατὰ φύλον ἀναλογίας τὸ ἐπιβεβαιοῖ: ἰσορροπία μετὰ τῶν δύο φύλων μέχρι τοῦ 1913, σημαντικὴ μείωσις τὸ 1920 (89,1 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες), κατόπιν, τὸ 1928, ἐκ νέου 97,0 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες καὶ 94,3 τὸ 1940. Ἀκολουθεῖ συνεχῶς ἐντονωτέρα διατάραξις τῆς ἰσορροπίας: 88,1 τὸ 1951 καὶ 81,6 τὸ 1961. Ἀνὰ 100 θήλειες ἡλικίας 15 ἕως 44 ἐτῶν, εἰς Λασιθίον ὑπάρχουν σήμερον 70 μόνον ἄρρενες. Μόνον αἱ ἐπαρχαῖαι Μιραμπέλλου (ἐξαιρουμένων τῶν ἀστικῶν κέντρων Ἀγίου Νικολάου καὶ Νεαπόλεως) καὶ Μυλοποτάμου ἔχουν ἀναλογία χαμηλοτέρας τοῦ Λασιθίου: 69,4 καὶ 68,0 ἄρρενες ἀνὰ 100 θήλειες.

Ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος, τῆς ὁποίας ὁ ὄγκος εἶναι δυσχερὲς νὰ μετρηθῆ, ἀλλὰ ἡ ὁποία ἐρμηνεύει ἀσφαλῶς τὴν μακρὰν στασιμότητα ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι τοῦ 1913, ηὐξήθη σημαντικῶς μετὰ τὸν δευτέρον παγκό-

σμιον πόλεμον. Ἀπὸ τοῦ 1951 μέχρι τοῦ 1961 τὸ Λασιθίον ἀπώλεσεν 694 κατοίκους (ἐλάττωσις 9,4%), ἐνθ' ὃ μῆσος ὁρος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης παρέμενε σχεδὸν στάσιμος μόνον αἱ ἐπαρχαῖαι Ρεθύμνης (ἐκτός τῶν ἀστικῶν τῆς κέντρων) καὶ Ἀποκορώνου γνωρίζουν περισσότερον αἰσθητὴν πτώσιν.

Τὰ ἐπὶ τῆς φυσικῆς κινήσεως διατιθέμενα στοιχεία ἐπιβεβαιῶν τὴν τάσιν γηράσεως τοῦ πληθυσμοῦ.¹

Ἡ μεγάλη ἐλάττωσις τῆς γεννητικότητος συνοδεύεται ὑπὸ σχετικῆς μόνον πτώσεως τῆς θνησιμότητος, ἡ ὁποία παραμένει ἀκόμη ἐκ τῶν πλέον ὑψηλῶν εἰς τὴν ἀγροτικὴν Κρήτην, ἐπομένῃ μόνον τοῦ Ἀποκορώνου (9,9%), τῶν Σφακιῶν (10,1%) καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ Μιραμπέλλου (10,7%).

Ἄν καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ὑπολογίσωμεν τὰς ἀκριβεῖς ἀναλογίας τῆς φαινομένης μεταναστεύσεως (διότι εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ γεννήσεις καὶ θάνατοι κατὰ τόπον μόνιμον κατοικίας ἀναφέρονται μόνον ἀπὸ τοῦ 1956), φαίνεται² ὅτι ἡ ἐπαρχία Λασιθίου ἀπώλεσε 1.324 μετανάστες μετὰ τῶν 1951 καὶ 1961, ἦτοι ποσοστὸν -18,1% ἐν σχέσει πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ 1951, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει μόνον αἱ ἐπαρχαῖαι Μυλοποτάμου καὶ Ἀποκορώνου.

1. Στατιστικὴ τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, 1926 μέχρι 1938, Φυσικὴ κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, 1956, 1957...1965 (Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος). Διὰ τὴν περίοδον 1926-1930 ὑπάρχει ποσοστὸν διαφυγῆς.

2. B. Kayser, K. Thompson, Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἄτλας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1964.

Μέσοι ἐτήσιοι τῆς φυσικῆς κινήσεως πληθυσμοῦ

Ἔτος	Γεννήσεις ‰	Θάνατοι ‰	Πλεονάσμα ‰
1926-1930	161 24,9	69 10,7	+ 92 14,2
1931-1935	202 29,2	97 14,1	+ 105 15,1
1936-1938	187 25,8	81 11,1	+ 106 14,7
1959-1963	127 19,1	62 9,4	+ 65 9,7
1964/1965	95 ..	70 ..	+ 25 ..

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων κατὰ οἰκογένειαν (3,06) καὶ ἡ πυραμὶς ἡλικιῶν κατὰ τὸ 1961 ἐπιβεβαιῶν τὴν διαπίστωσιν αὐτήν: ὁ δείκτης γηράσεως (ἀριθμὸς ἀτόμων ἡλικίας 65 ἐτῶν καὶ ἄνω ἀνὰ 100 νέους κάτω τῶν 15 ἐτῶν) φθάνει εἰς Λασιθίον τὴν ἀναλογίαν τῶν 44,0, ἔναντι 37,2 διὰ τὸ σύνολον τῆς ἀγροτικῆς Κρήτης.

Μεταξὺ τῶν κοινοτήτων τῆς περιχώρης Λασιθίου, οἱ περισσότερον ὑψηλοὶ δείκται γηράσεως ἀπαντῶνται εἰς τὰς κοινότητες αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην μείωσιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1940: Ἐξω Ποτάμοι (ἡ μόνη κοινότης τῆς ἐπαρχίας ἐκτὸς τῆς λεκάνης, ἡ ὁποία ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρξεν ὁ ἀποκλειστικὸς σύνδεσμος μεταξὺ Λασιθίου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου): μέσος ὄρος 2,33 άτομα κατὰ οἰκογένειαν, δείκτης γηράσεως 76,7, ἐλάττωσις κατὰ 35,5% μεταξὺ 1951 καὶ 1961. Ἅγιος Κωνσταντῖνος: 2,84 άτομα κατὰ οἰκογένειαν, δείκτης γηράσεως 87,5, ἀπόλεια 17,3%.

Αἱ κοινότητες τῶν ὁποίων τὸ μέγιστον τοῦ πληθυσμοῦ τοποθετεῖται εἰς τὸ ἔτος 1951 φαίνεται νὰ ἔχουν προσβληθῆ σχετικῶς ὀλιγώτερον: Ἄβρακόντες (δείκτης γηράσεως 33,3), Καμινάκιον (28,8) καὶ Ἅγιος Γεώργιος (31,6) ἀπὸ τοῦ 1940 ὁ Ἅγιος Γεώργιος πλησιάζει τὸ Τζερμιάδον, τοῦ ὁποῖου ὁ πληθυσμὸς παραμένει στάσιμος. Εἵμεθα μακρὰν τοῦ 1583, ὅτε ὑπῆρχον 5,5 ἄρρενες ἄνω τῶν 60 ἐτῶν ἀνὰ 100 νέους καὶ ὅτε τὰ 46,8% τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ εἶχον ἡλικίαν μικροτέραν τῶν 14 ἐτῶν.

ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς κατὰ τὸ ἔτος 1961

Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Λασιθίου παρέμεινεν, ἀπὸ τοῦ 1881, ἀγροτικὸς κυρίως. Κατὰ τὸ 1961, τὸ ποσοστὸν τῶν καλλιεργητῶν καὶ τῶν ποιμένων μεταξὺ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἄνω τῶν 10 ἐτῶν ἀνῆρχετο εἰς 92,3%, ἐξαιρουμένου δὲ τοῦ γυναικείου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, εἰς 87,6%. Ἡ κατανομή τῶν ἐνεργῶν ἐν τούτοις δὲν εἶναι πάντοτε ἀσθηρὰ, δεδομένης τῆς πολλαπλότητος καὶ τῆς ἀσταθείας τῶν ἀπασχολήσεων—συχρὰ παραλλήλως πρὸς μίαν πεντηρίτητα τῶν προσόδων. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἀπαντᾶται εἰς πολλὰ χωρία τῆς Κρήτης¹ καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ ἔδρα τῆς ἐπαρχίας, τὸ Τζερμιάδον, πράγματι, μόλις διακρίνεται ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν κοινοτήτων τῆς πόλγης ὡς πρὸς ὀρισμένας τριτογενεῖς δραστηριότητας, τῶν ὁποίων ἡ κυριότερα δὲν εἶναι τὸ ἐμπόριον: γυμνάσιον (316 μαθηταὶ κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1962/63) καὶ ἄλλαι δραστηριότητες ἐπαρχιακῆς πρᾶτευσις (ὕγειονομικὸς σταθμὸς, χοροφυλακὴ, εἰρηνοδίκης, ταχυδρομεῖον, κτλ.). Τὸ Τζερμιάδον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀνάκαθεν τὸ σημαντικώτερον χωρίον τῆς λεκάνης, εἶχεν ἤδη 1.032 κατοικοῦς τὸ 1900· ἔκτοτε, ἐντὸς ἐξηκονταετίας, προώδευσεν μόνον κατὰ 20,7%,

1. Guy Burgel, *Pobia, étude géographique d'un village crétois*, Ἀθήναι 1965.

Ἐνεργὸς πληθυσμὸς κατὰ τὸ 1961 (εἰς ποσοστὰ ο/ο)

Κλάδοι δραστηριότητος	Σύνολον	Ἄρρενες	Θήλειες
Ἐπαρχία Λασιθίου			
Σύνολον ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ	4.380	2.005	2.375
Γεωργία, κτηνοτροφία	92,3	87,6	96,3
Λατομεῖα, βιοτεχνία, οἰκοδόμησις	2,5	3,9	1,3
Τριτογενεῖς τομεῖς	4,4	7,3	1,8
Ἐξ ὧν:			
Ἐμπόριον	0,9	1,6	0,2
Μεταφοραὶ, ἐπικοινωνίαι	0,7	1,5	—
Υπηρεσίαι	2,8	4,2	1,6
«Νέου», ζητοῦντες ἐργασίαν διὰ πρότην φοράν, καὶ μὴ προσδιοριζόμενοι	0,8	1,2	0,5
Ἐνεργὸς πληθυσμὸς, εἰς % τοῦ πληθυσμοῦ ἡλικίας 10 ἐτῶν καὶ ἄνω	80,3 %	83,0 %	78,2%
Τζερμιάδον			
Σύνολον ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ	788	396	392
Γεωργία, κτηνοτροφία	87,3	81,8	92,9
Λατομεῖα, βιοτεχνία, οἰκοδόμησις	3,5	5,6	1,5
Τριτογενεῖς τομεῖς	8,8	12,6	4,8
Ἐξ ὧν:			
Ἐμπόριον	1,5	2,0	1,0
Μεταφοραὶ, ἐπικοινωνίαι	1,7	3,3	—
Υπηρεσίαι	5,6	7,3	3,8
«Νέου», ζητοῦντες ἐργασίαν διὰ πρότην φοράν, καὶ μὴ προσδιοριζόμενοι	0,4	—	0,8
Ἐνεργὸς πληθυσμὸς, εἰς % τοῦ πληθυσμοῦ ἡλικίας 10 ἐτῶν καὶ ἄνω	76,5 %	83,4 %	70,6 %

ἐνθ' ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἐδιπλασίασε τὸν πληθυσμὸν του. Τὸ Τζερμιάδον δὲν ἔλκυει τοὺς μετανάστας: μεταξὺ τέλους τοῦ 1955 καὶ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ Μαρτίου 1961 ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ 28 ἐνεργὰ άτομα (ἐξ ὧν 12 θήλειες), ἥτοι τὸ 3,6% τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴν χρονολογίαν.

ἀγροτικὴ ἐξοδος καὶ μετανάστευσις

Ἐπὶ μακρὸν, δὲν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπαρξίς πόλεως εἰς τὸ ἀπομεινωμένον Λασιθίον. Ἡ διάσπασις τῆς μονώσεως τῆς πόλγης ἤνθνησε κατ' ἀρχὰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ διάνοιξις δὲ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Κεράν καὶ τὰς Γονιάς ὠδήγησεν, ἀκολούθως, κατοίκους καὶ ἐμπορεύματα πρὸς τὸ Ἡράκλειον. Εἰς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν διὰ τὴν δημιουργίαν ζωνῶν ἐπιρροῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων τὸ Τζερμιάδον διαδραματίζει παθητικὸν ρόλον, τροφοδοτεῖ δὲ ἀφθόνας τὴν μετανάστευσιν.

Ἐκ τῆς ἐρευνῆς μας εἰς τὰ δημοτολόγια πληθυσμοῦ τῶν πόλεων τοῦ νομοῦ Λασιθίου (Ἅγιος Νικόλαος,

Ἐπαρχία Λασιθίου: Ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ

	1881	1940	1961
Ἐπαρχία Λασιθίου	5.035	7.669	6.657
Κοινότης Λαγοῦ	141	294	306
Λαγοῦ	..	167	189
Πινακιανόν	..	127	117
Κοινότης Τζερμιάδου	901	1.331	1.246
Κοινότης Μαρμακέτου	265	322	291
Φαρσάρων	..	145	129
Μαρμακέτον	..	177	162
Κοινότης Ἁγίου Κωνσταντίνου	410	451	335
Ἁγιος Κωνσταντίνος	380	447	328
Μονὴ Κρυσταλλένιας	30	4	7
Κοινότης Μέσα Λασιθίου	449	567	578
Μέσα Λασιθίων	..	425	435
Μέσα Λασιθάκιον	..	142	143
Κοινότης Ἐξω Ποτάμων	450	620	252
Ἐξω Ποτάμοι	247	338	124
Μέσα Ποτάμοι	203	194	93
Ρουσακιάνα	..	88	24
Ἄργυρὸ Νερό	..	..	11
Κοινότης Ἁγίου Γεωργίου	669	1.286	1.246
Ἁγιος Γεώργιος	384	720	..
Πλαθιάνας	285	566	..
Κοινότης Ἀβρακόντε	358	761	704
Ἀβρακόντες	227	569	551
Κουδουμάλια	131	192	153
Κοινότης Καμνικίου	314	512	479
Κοινότης Ψυχροῦ	494	676	517
Μαγουλάς	161	223	152
Ψυχρὸν	333	453	365
Κοινότης Πλάτης	279	396	334
Κοινότης Κάτω Μετοχίου	305	453	369
Κάτω Μετόχιον	146	251	190
Ἁγιος Χαράλαμπος	149	199	179
Μονὴ Βινιάνη	10	3	..

Νεάπολις, Σητεία καὶ Ἱεράπετρα), καθὼς καὶ ἐκ δειγματοληψίας μας 1/10 εἰς τὸν δῆμον Ἡρακλείου τὸν Μάιον τοῦ 1967, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὰ κύρια ρεῦματα μεταξὺ ὑπαίθρου καὶ πόλεως, εἰς ἀνατολικὴν Κρήτην.

Τὰ συγκεντρωθέντα στοιχεία ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῶν οικογενειῶν καὶ τὰς συζύγους τῶν ἀφοροῦν εἰς ὄλον σχεδὸν τὸν ἐνήλικον πληθυσμὸν ἑλληνικῆς ἰθαγενείας ὁποῖος ἐγκατεστάθῃ εἰς τὰς πόλεις αὐτάς μέχρι τοῦ 1965· διὰ τὴν ἐγγραφὴν εἰς τὸ δημοτολόγιον ἀπαιτεῖται παρμονὴ δύο ἐτῶν.

Ἡ πλειονότης τῶν Λασιθιωτῶν οἱ ὅποιοι μετῆνέστησαν ἐντὸς τῆς Κρήτης ἐγκατεστάθῃ εἰς Ἡράκλειον, ἀποτελοῦσα, παρὰ ταῦτα, μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ ἀγροτικοῦ ρεύματος πρὸς τὴν πόλιν αὐτήν. Εἰς Ἡράκλειον ὑπάρχουν μετανάσται ἐξ ὄλων τῶν χωρίων τῆς λεκάνης, οἱ περισσότεροι δὲ προέρχονται ἐξ Ἁγίου Γεωργίου, Πλάτης καὶ Τζερμιάδου.

Αἱ τέσσαρες πόλεις τοῦ νομοῦ Λασιθίου ὑπεδέχθησαν συνολικῶς τὸ τέταρτον μόνον τῶν μεταναστῶν αὐτῶν. Ἡ ἔλιξις τῆς Σητείας, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πολὺ μακρὰν, εἶναι μηδαιμνὴ. Ἡ Νεάπολις, παλαιὰ

Ἐνήλικες Λασιθιωτὰ ἐγκατεστημένοι εἰς πόλεις τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Κρήτης, 1967

πόλις ἐγκαταστάσεως	Σύνολον	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ συνολικοῦ τῆς πόλεως	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ἐξ ἀγροτικῆς Κρήτης
Ἡράκλειον	380	1,2 %	2,6 %
Ἁγιος Νικόλαος	119	7,2 %	11,1 %
Νεάπολις	16	1,1 %	2,8 %
Ἱεράπετρα	34	1,1 %	3,0 %
Σητεία	1	0,05 %	0,1 %
Σύνολον	500		

Μόνιμοι κάτοικοι Ἁγίου Νικολάου καταγωγῆς ἐκ Λασιθίου, κατὰ τὸν γενεῆσεως τοῦ (ἢ τῆς) συζύγου των, 1967

	Σύνολον	Ἄρρενες	Θῆλειες
Σύνολον	119	60	59
Χῆροι καὶ ἄγαμοι	15	6	9
Σύζυγος, καταγωγῆς:			
ἐκ τῆς αὐτῆς κοινότητος τοῦ Λασιθίου (ἐπαρχίας)	20	10	10
ἐξ ἄλλης κοινότητος τοῦ Λασιθίου (ἐπαρχίας)	2	1	1
ἐξ Ἁγίου Νικολάου	36	15	21
ἐξ ἄλλης κοινότητος τοῦ Μιραμπέλλου (ἐπαρχίας)	35	21	14
ἐκ λοιπῆς Κρήτης καὶ Ἑλλάδος	7	5	2
ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ	4	2	2

πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ, κειμένη ἐπὶ τῆς ἐκ παραδόσεως ὁδοῦ πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Μιραμπέλλου, συνεκράτησε μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ ρεύματος. Προκαλεῖ ἐκπληξὴν ἡ ἐγκατάστασις Λασιθιωτῶν εἰς Ἱεράπετραν, τὴν ὁποίαν ἀποκόπτει ὁ ὄρεινός ὄγκος τοῦ Ἀφέντη Χριστοῦ (2.141 μ.) ἀπὸ τὴν λεκάνην· πρόκειται κυρίως διὰ μερικῆς οικογενείας ἐκ Τζερμιάδου αἱ ὁποῖαι ἔχουν προφανῶς μεταξὺ τῶν δεσμοῦν συγγενείας, ἀσχολοῦνται δὲ εἰς τὴν νέαν των διαμονὴν μὲ τὴν γεωργίαν. Δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς πρὸς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐκφράζονται ἐν ἄλλοις παράγοντα ἀστικῆς ἐλξεως, τὸν παράγοντα μειωτήριον: τὸ 1965, εἰς Ἡράκλειον κατεγράφησαν 10 γεννήσεις Λασιθιωτῶν, εἰς Ἁγιον Νικόλαον 56, εἰς Ἱεράπετραν 1· οὐδεμία εἰς τὴν Νεάπολιν ἢ Σητείαν.

Ὁ Ἁγιος Νικόλαος εἶναι ἡ μόνη πόλις ἡ ὁποία συγκρατεῖ μέγα ποσοστὸν Λασιθιωτῶν: 7%· τοῦτο ἀνέρχεται εἰς 11%, ἐὰν ὑπολογίσωμεν μόνον τοὺς ἐκ Κρήτης μετανάστας εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν καὶ ἀποκλείσωμεν τοὺς ἐντοπίους. Πρόκειται περὶ ἀποκλειστικῆς προελεύσεως ἐκ μιάς μόνον κοινότητος τῆς ἐπαρχίας, δηλαδὴ ἐκείνης ἡ ὁποία κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὰς ἀνατολικὰς προσβάσεις τῆς πόλεως: τοὺς Ἐξω Ποτάμους. Ἐπὶ 119 ἐνηλικίωτων Λασιθιωτῶν ἐγγραφόντων εἰς τὸ δημοτολόγιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, 99 ἐγεννήθησαν εἰς τὴν κοινότητα Ἐξω Ποτάμων, 7 εἰς Τζερμιάδον καὶ 5 εἰς Ψυχρὸν. Φαίνεται φυσικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινότης Ἐξω Ποτάμων, διὰ τῆς

RESUME DES ARTICLES

όποιας διεκινείτο μέχρι πρό τινος τὸ πλεῖστον τοῦ ἐμπορίου τῆς πόλεως, ἐλκύεται καὶ ἀπογυμνοῦται, ἔνεκα τῆς ἀναπτύξεως τῆς νέας πρωτεύουσας τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης (Ἅγιος Νικόλαος), ἡ ὅποια κατὰ τὸ 1881 εἶχε μόνον 96 κατοίκους, ἐνῶ τὸ 1961 ἠρίθμει 3.861 κατοίκους. Ἡ συνοπτικὴ ἀνάλυσις τῶν Λασιθιωτῶν οἱ ὅποιοι ἐγκατεστάθησαν μόνιμως εἰς Ἅγιον Νικόλαον ἐμφανίζει ἐνδιαφέρον.

Ἐκτὸς τῶν δέκα οἰκογενειῶν τῶν ὁποίων ἀμφοτέρω οἱ σύζυγοι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν αὐτὴν κοινότητα (ἐννέα εἰς Ἐξὼ Ποτάμους καὶ μία εἰς Πλάτην), ἡ ἐκλογὴ συζύγου γίνεται κατὰ προτίμησιν ἐκ τῶν ἐντοπιῶν τοῦ Ἁγίου Νικόλαου καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν τοῦ Μιραμπέλλου χωρίων: Ζένια, Ἐξὼ Λακκόνια, Κριτσά, καὶ ὄχι ἐκ τῶν χωρίων τῆς λεκάνης.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς δραστηριότητας, 56 ἄρρενες ἐδήλωσαν ἐπάγγελμα: 6 γεωργοί, 17 βιοτέχνη καὶ εἰδικευμένοι ἐργάται, 10 ἀνεϊδίκευτοι ἐργάται, 4 ἔμποροι, 4 ὁδηγοὶ αὐτοκινήτου, 8 ὑπάλληλοι, 2 δημόσιοι ὑπάλληλοι, 1 δημοδιδάσκαλος, 1 δικηγόρος καὶ 3 διάφοροι προσωπικὰ ὑπηρεσίαι. Ἡ συμβολὴ τοῦ Λασιθίου εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἀναφέρεται εἰς τὸν βιοτεχνικὸν τομέα, εἰς τὰ μικρὰ ἐπαγγέλματα καὶ τοὺς ἡμερομισθίους ἐργάτας, εἰς τὸ ἀνεϊδίκευτον ἐργατικὸν δυναμικόν, εἰς τὰς κατωτέρως θέσεις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς διοικήσεως, σπανίως δὲ εἰς τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα.

Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Λασιθίου, τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὁποίου παρηκολούθησαμεν, ἐδοκίμασε σκληρὰς ἱστορικὰς περιπετειάς, διαβίωσιν εἰς ἐλάχιστα φιλικὰ φυσικὰ περιβάλλοντα. Ἐξῶσθε εἰς ἐκ τῆς λεκάνης καὶ ἐπανεγκατασταθεὶς μετὰ δύο αἰῶνας ἐξορίας, ὁ Λασιθιωτὴς ὑπῆρξεν ὑπόδουλος τῆς γῆς, τροφοδότης διὰ σίτου τοῦ Ἐνετοῦ καὶ τοῦ Τοῦρκου, εὐρέθι δὲ συχνὰ εἰς τὸ ἔλεος δριμέως κλίματος, τὸ ὅποιον ἐφόρευε τὰ ζῶα του καὶ ἐπλημύριζε τοὺς ἄγρους του. Τὸ Λασιθιον ἐχρησιμοποίηθ' ὡς ζώνη-καταφύγιον τῶν Κρητῶν ἐπαστατῶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐπέσυρε τὴν φονικὴν ἐκδίκησιν τῶν διαφόρων κατακτητῶν τῆς Κρήτης. Μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος τὸ Λασιθιον ἐλευθεροῦται ἀπὸ τὰς τλαιπωρίας αὐτάς, μὲ τὴν ἀπόκτησιν γαιῶν καὶ ἰδιοκτησίας ἐκτὸς τῆς ὀρεινῆς λεκάνης. Ἡ καθυστερημένη διάσπασις τῆς μονώσεως ἀνέστειλε τὴν ἀγροτικὴν ἐξοδον, ἡ ὅποια σήμερον ἐκκενώνει ἀμελιέκτως τὰ πυκνοκατοικημένα ὄρη, ὅπου ἡ γεωργία δυσκόλως πλέον ἀποδίδει.

Ἡ πόλῳ αὐτῇ, μὲ τὰς χιλιάδας ἀνεμομύλων, μὲ τὴν ἔντονον δραστηριότητά της, μὲ τοὺς χωρικοὺς οἱ ὅποιοι καλλιεργοῦν διὰ τῆς σκαπάνης καὶ ποτίζουσι μὲ φροντίδα τὰ γέωμπλα τῶ ἀγροῦ των, μὲ τὸ πλῆθος ὄνων καὶ ἡμίονων διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν λιπασμάτων, μὲ τὸν θόρυβον τῶν μηχανικῶν ἀντλιῶν εἰς τὰς δημοτριακά—τὸ θαυμαστὸν αὐτὸ γλοερὸν τοπίον συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἀγωνιῶδη προβλήματα ἐπιβιώσεως καὶ προσαρμογῆς.

Kavala, une ville industrielle de Grèce du Nord

par Pierre-Yves Péchoux

Les activités industrielles de Kavala sont depuis longtemps dominées par la préparation du tabac. Mais deux facteurs ont joué récemment au détriment de la ville: la mécanisation des fabrications crée un chômage technologique là où il n'était que saisonnier; le transfert de plusieurs entreprises à Salonique diminue le volume d'emplois offerts. Les autres activités de la ville sont caractérisées aussi par le sous-emploi. A cette situation la population active répondait au moment de l'enquête (1965-66) par l'émigration, notamment vers l'Allemagne. L'installation à Nea Karvali d'une usine d'engrais chimiques ne paraissait pas susceptible de renverser rapidement une tendance qui semble exclure la possibilité d'une croissance démographique et économique de Kavala dans les années à venir.

Aspects d'une plain méditerranéenne: la Thessalie

par Michel Sivignon

La plaine de Thessalie est probablement une des régions grecques qui se sont le plus rapidement transformées depuis 1950. Une société de petits paysans propriétaires a modifié ses cultures, avec l'introduction du coton et de la betterave à sucre, en même temps que s'organisaient le remembrement des terres et que progressaient irrigation, drainage et mécanisation. Cette société singulièrement mouvante, pénétrée de préoccupations commerciales est aussi touchée par l'émigration.

Le poljé de Lassithi

par Pierre-Yves Péchoux

Ce petit bassin intra-montagnard de Crète orientale a longtemps vécu dans l'isolement. Son désenclavement a sans doute facilité l'émigration mais il a permis son insertion dans les circuits de l'économie d'échanges: le recul des cultures vivrières et de l'élevage des brébis va de pair avec le développement de cultures spéculatives. Cette transformation s'accompagne d'une réadaptation des terroirs cultivés: les terrasses des versants sont en voie d'abandon, l'effort se concentre sur les terres irrigables du poljé lui-même dont l'altitude autorise la culture des pommes de terre, des pommiers et des amandiers. Dans le même temps les villages du Lassithi passent dans l'orbite d'Iraklion, capitale de la Crète.

Peuplement et évolution démographique du bassin de Lassithi

par Emile Kolodny

Le poljé du Lassithi, exemple unique d'un vaste bassin rustique d'habitat permanent parmi les îles de la Méditerranée, constitue une exception dans le cadre de la Grèce insulaire par son altitude (800 m) et la densité de son peuplement (200 habitants par km² de terre cultivable). Occupé par l'homme depuis la préhistoire, le bassin fut l'objet d'une recolonisation systématique par les Vénitiens en 1463, deux siècles après que le poljé eût été abandonné complètement. Type d'isolat en montagne, sujet à de multiples mutations souvent brutales, la population du Lassithi atteint son maximum démographique vers 1940. Le désenclavement récent du bassin s'allie à un mouvement migratoire massif vers les villes de la Crète, et en particulier vers Aghios Nikolaos et surtout Iraklion.